HARRI-AROKO ARTEA

Maisu izan dugun J. M. Barandiaran Jaunari

J. S. M.

G u r e lurraldeetan, gizonaren arrastoa, behe Harri-arotik dator; baina artetzat har genezakean lanik, tresneriatik aparte, ez da aurkitzen Harri-aroaren erdi-aldera arte. 1970ean Axlor-en (Dima, Bizkaia) Barandiaranek bilatu zuen harrizko irudia dugu zaharrena. M u s t i e r - aldikoa (Musturiense), 40.000 urtetik gora izango ditu. Homo primigenius-engandik orain arte ezagutzen dugun agiri bakarra.

Goien Harri-aroko kultura, 40.000 urtez lehenagotik 8.000 arte, Crö-Magnon izeneko gizakien garaia, askozaz ere hedatuagoa aurkitzen dugu, materialez ugariagoa, aberatsagoa eta honegatik dugu ezagunagoa ere. Garai honen barruan badira Auriñak-aldia, Solutre-aldia, Madalen-aldia eta Azilaldia deitzen direnak, oso aberatsak artearen aldetik, eta arkeologoak Franko-Kantabriako kulturatzat aipatzen dutena. Gizonaren arterik zaharrena noski. Jakina, Harri-aro erdiaren azkenaldetik hasita goruntza.

Artearen ugaritasunez Madalan-aldiak du garrantzirik gehien, batez ere hormetako pinturengatik: Etxeberri, Sasixiloaga, Isturitz, Altxerri, Ekain Goikolaua, Santimamiñe eta Venta de Laperra dira Euskal Herrian. Baina kultura honek gaurko Euskal Herria baino muga zabalagoak zituen. Frantziako Dordoina, Ariège eta Lot erresumetatik Espainiako Kantabriatik zehar Galiziara arte, hun haitzulotatik gora dira heziteka berdintsu honen aztarnak dituztenak. Harrizko tresna edo lanabesak, hezur grabaduak eta abar, teknika berdinean landuak daude, mutur batetik besteraino. Baina hormetako pinturak haitzulo gutti batzutan bakarrik daude. Agerian dago hezikera berdinezko girotik heldua dela. Bai tresnetan eta bai irudiak egiteko moldeetan, era berdinak sumatzen dira. Batetik bestera diren bereizkuntzak oso ttipiak bai dira.

Orduko gizonek beren garaiko abereak dibujatzen zituzten, ihizean edo arrantzan aurkitzen zituzten abereenak. Hauen irudiak hormetan, harrietan eta hezurretan egiten zituzten. Gizonak bizi ziren harpeetan eta berek erabiltzen zituzten harma, tresna eta lanabesetan. Inoiz eskulturak ere bai, buztinez edo hezurrez. Musikaren lehen arrastoak ere ordukoak ditugu, zeren Isturitzen eta Atxetan hezurrezko txilibituak aurkitu bai dira.

Horman dibujoak egiteko, azaltzen denez, honetarako toki egokiak aurkitzen zituzten edo bestela hormak lantzen zituzten. Honetarako ere bazituzten beren teknika bereziak: berezko formak aukeratuaz, Ekaingo bisontak egiterakoan bezala: edo aurrez egoki eratuaz, Altxerriko irudietan azaltzen denez; inoiz lerroak harriz irekiaz, Irturitzeko orkatza egitean bezala; hurrengo, irudiaren barru eta kanpoaldeak zulaturki, lerroa kanporuntz utziaz. Altxerriko orkatza bere lepoan axeria duela agertzen den bezala; baina, gehienetan, ahal den hormarik berdinena bilatuaz, beste gabe pintatzen zuten.

Esan dugunez, pintatzeko eran ere bada hezikera mugatu baten agiria. Molde berdinei jarraikitzen zaizkie, basi Dordoina eta Ariège-tik eta Asturias alderaino, behinik-behin. Gaiak berdinak izatetik aparte, dibujatzeko estiloa ere berdintsua dute. Zeren, baruten estilo berezi orokor bat, irudiak expresioz indartzeko parte batzuk handitu eta beste batzuk txikitu edo mehetuaz; tarte bat zuri utzirik prespektibak zaintzean, atzerago dauden zangoetan garbi azaltzen den bezala, pinturaren argitako alternantziak gordeaz.

Honez gainera, oraindik haruntzago joan gintezke. Errepikatze ordenamendu bat ere nabari da; horma luzeetako frisoak dibujuz hornitzea, hutsuneen betegarri irudiak formaz aldatzean, eta abar. Hutsune betetze hauek ere, batzutan familia bateko abere taldeez. Honela dira Altamirako (Santander) bisontak, Ekaingo (Gipuzkoa) zaldiak, eta batez ere Lascaux-ko (Dordoina) oreinak igerian, Rouffignac-eko (Les Eyzies) mamutak, eta Teyjat-en (Dordoina) bilatu zen hezur batean dagoen orkatz taldean batez ere.

Harpeak etxe zituzten gizon ihiztari haiek elkarren arteko harreman estuak zituzten, agertzen dugun Franko-Kantabriako lurretan.

Estilo gordetze hau, ez da Madalen aldikoa bakarrik, Aurinak-aldian ere nabaritzen da, garai honetan egiten ziren hezurrezko eskulturetan i k u s genezakeanez. Alde batetik makila-burutzat joten diren irudietan eta bestetik emakumezko irudietan. Emakumezko hauek, Harri-aroko venus-ak deitzera etorri dira. Gainera, irudien estilisatzetik sinbolu abstrakto bihurtzen dira: Brassempouy (Landes), Lespugue (Garona goian), Laussel eta Siereuil (Dordoina) ditugu mailaz maila adigarririk berezienak. Baina hauen kideak ere badira, Willendorf (Austria) eta Savignano (Italia).

Glaziarren ondotik ezagutzen da arte estiloen aldaketetarako grina, sinbolu h u t s e n abstrakzioetara joaz, Azilaldira arte. Mas d'Azil-go eskola horrela bait da. Gure eskualdean Ermittia, Azpitarte, Urtiaga, Lumentxa, Atxeta... harpetako hezurretan bilatu dira honetariko aztarnak.

Hauek ditugu giza-gogoaren lehen kezken agerpenak, plastikazko artearen adieraz-bidez heldu zaizkigunak.

Adiarazi dugun abstrakzio sinbolojia, hutsera bihurtzen da. Gizonak, bere aurrerapen ibilian, bizi moldeak aldatzen ditu eta hauekin batean doaz ideiak eta sinesmenak ere aldatuaz. Aldakuntza hauen baldintzei lotzen zaizkie arteak ere.

Lehenago ihizetik eta arrantzatik bizi zen gizona; Mesolitos garaiko Azilalditik abere hezitzeak ezagutzen ditu eta Neofitos garaian abeltzaintza izango zen gizonaren bizi-era nagusia eta larreak aprobetxatzeko tokiz aldatuaz ibiliko zen udako lekuetatik negukoetara. Arte lanak zeharo sinbolista bihurtzen dira Aurkitzen direnen irudiak oso gutti eta irudipenezko zirriborro edo eskema hutsezkoak dira.

Garai honetan, monumentu berezi batzuk azaltzen dira: hilobitzat egiten dituzten triknarriak, dolmenak, Naturalezaganako sineskera nabari dute, guziak sorkaldera begira egiten zituztenez, eta giza-hezurren artean lanabesak eta kutunak bilatzen dira, sineskera berrien adigarri. Lurrezko ontziak ere arkitzen dira apaingarri abstraktoekin. Baita ere metalezko lehen arrastoak. Eta, ondoren, kultura mota honi jarraiki, kromlech deitzen direnak, lurrean biribilean ordenaturik eta tinkaturiko harriak. Hauek ere, dolmenak bezala, geografia aldetik leku jakin baten barnean estilo berezia dute: L. Pericot-ek estudiatu dituenez, kultura hau, Atlantika-Pirineoetan mugatzen da, erromanizazioaren aurretik izan zitekean Euskal Herrian. Guttienez, esan genezake, euskal kulturaren sustrai zaharrak, hizkuntzarekin batera, garai hortatik datozkigula

Juan San Martin

ARTEA LEHEN HISTORIAN

1.—BEHARRA ARTE BIHURTZEN DENEAN

Gizona eta artea ez ditzakegu elkarrengatik berezi. Cromagnon gizona aipatzean, Lascaux, Ronfignac, Altamira, Ekain nahiz Santimamiñeko harzuloetako margoek datozkigu gogora; Lespugneko emakume-iduritxoa datorkigu oroitzapenera. Lehen Historiako artea, izatez naturalista eta ihiziak idurikatzen dituen arte hori, Paleolitos Haroen ehizetik bizi ziren gizarteri lotua dago herstuki.

Lehenik, arte formak noiz agertu ziren ez da garbiki jakina, noski, ez eta arte horren galtzea eta arte horren izatearen arrazoia. Baina beti harrigarri zaigu ihizien irudikatze horren xuxentasuna eta giza-irudiren karkiturizazioa.

Orain dela mende t'erdi ediren zen, aurkitu zen, lehen historiako arte honetan, zenbat irudi har daitezke egiazko arte-obratzat? Irudi denak dute etnologi-historia balioa, bainan era berean ote dute estetikazkoa?

Idi, zaldi edota arrain baten bozetoz buztinean egindako marra batzuk, 30.000 urtek aberasturik, ikustea hunkigarri zaigu. Bainan ez dute eskatuko, noski, Santimamiñeko nahiz Ekaineko zaldegiko irudiak ikusteak gugan, arrazoiz, sortzen duen zoramena eta beroa.

Aldien sakonetik irtendako giza obra batek egiten duen barne-zirrara, arkeologiaz zaharra delako eta kontenplazio baten ondoren sortzen den arte-zirrara ez dira gauza bera. Lehen-Historiako arrasto guziak ez dira danak artelan bikainak; zenbaitetan artetik oso urrun daude. Esbozoak, bozetoak, saiakera traketsak zenbaitetan, gaizeki ateratako irudiak. Denak ederrak eta jakingarriak ikaslarentzat, baina hori beste kupela bateko sagardoa da.

Daliren, Matisseren edota Velezquezen obretarik hoberenak hautatzen diren bezala, ez da erraz lehen historiako obretarik hautaketa bat egitea, zeren eta hori egiteko estetika-eritzpideak subjetiboak bait dira. Hoatik, ahaleginak eginak dira, lehen historia-munduan ere kalitatezko obrak hautatzeko, aukeratzeko.

Pyrenne mendi edo Auñamendi Iparraldeko harzuloetan aztertutako 727 zalditarik, 93 irudi nabarmentzen da bere kalitatez, hots, % 12. 118 basaidietarik, 16 dira kalitatezkoak, hots, % 13; 123 orkatzetarik, 20 dira kalitatedunak, hau da, % 16. 56 hartzetarik, 8, hau da % 14. Hitz batez, Toulouseko Institut d'Art Prehistoriqueko ikasleek aztertutako 1544 irudietarik esan dezakegu 236 irudi dela egiazko estetika kalitateduna, hots % 15. Zaldia, basakerra, orkatza, eta basaidia dira estetika maila gorena hartzen dutenak, agian beste asko baino maizago irudikaturik daudelako.

Dena dela, bai urrun geratzen zaizkigula numeroak eta hitzak berak ere lehen historiako arte-obra atzeman nahi dugunean. Noiako zentzua eta laiotasuna, noiako dibujoa eta biziarekiko amorioa adierazten duten margo horiek!! Sotilak bainan sakonak, soilak bainan arras modernoak.

Artearen teoriarekiko bere irakasladietan Ricard Salvat-ek dioenez, erraza da Picasso moderno izatea, aurretik 20 mendeko historia eta anitz kultura baitu.

Eta hala da. Oraingo artistak bere gogoan daduka bildurik idurimenezko museo bat —Txillidak, Mirok, Picassok—, horrek babesten eta oinarritzen baitu horien lana, alderdi batetik bederen. Bainan ez zen horrela lehen historiagile artistarentzat, honek izadiaren aitzinean jarrera bat hartu behar baitzuen eta gainera bere aztarna erantsi hari eta horretan, bereganatu eta bere egin. Arte sorketaren lehen uneak inoiz baino minberagoak izanen ziren, noski, hala nola erdiminak.

2.—LEHEN HISTORIA ARTEA. HISTORIAN

Bainan pixkanaka, bereganatze nahi horrek, gizona zenbaitetan simboloetara eta beste zenbaitetan irudikatzera eramanen du. Horrela joanen da kimatuz, muskilduz: gerora geometria, apainketa, abstrazioa nahiz irudiktzea izanen da.

Ehizteriak, sorginak edo eztiak ihizien urratsa eta keinua maiteko du, bai eta harria ere, nahi gabe ia, bere egunen historia egiteraino. Honela keinua, beharra, arte bilakatzen da eta, zenbaitetan kalitate handiz.

Horrela, bada, Altxerriko harkaitzeten egindako marrak hain dira soilak eta abstratoak, non uzten baitute oso atzean Taplés baten obra; Bruniquel eta Santimamiñeko ihizi estilizatuek izadi edo naturaren aztertze handiagoa adierazten dute eta hormaren koskez baliatze handiagoa Egyptoko nahiz Mesopotamiako animalistena baino; eta Almadengo signuak sakonagoak dira Miró nahiz Klee-ren grafismoak baino.

Lehen Historiaren lekuko hauetan, estilizazioa, marrareriko zaletasuna, sotil izan nahia eta koskaz baliatzea guzi hauek dira berezkuntzarik nabarmenenak, estetiko aiderditik.

Bestalde, arte obra hauek izenik gabekoak dira, bainan uka ezinezkoa da «maisu» baten eragina, harzulorik garrantzitsuenetan batik bat. Hala Rouffignac eta Lascauxko maisuak. Dena dela, haien izenak isiltasunik isileneen izkutaturik daude. Noiako apaltasun-ikasbidea ematen digutela, gero, kultura munduan mugitzen garenoi. Gaur egun, izenpe edo firma batek koadro eta eskultura berak baino gehiago balio bait. Horra Lespugneko Venus eta Mantogoa, Teil-ko irudia edo Afualingskopko aztia, hori adieraziaz.

Joandako aldiren ilunbetan den arte honek, erro sakonak izan ditu gure Herrian ere. Aranzadi Elkarteari esker batez ere, etnologia azterketa izugarri bat egin da, eta aurrera don egun. On litzateke estetika ikerle edo inbestigadore batek horiekin batera lana egin ahal baleza, Herrian ediren den, aurkitzen den materiala aztertuaz. On eta interesgarri eta, ene ustez, egungo Euskal artistaren arimarentzat ondorio izugarrizkoa; zeren ez baitezake aisa arterik sor, bere artearen iturri eta erroak ezagutzen ez dituenak.

Horra Oteiza. Jende gehiago behar dugu. Gorengo mailan aztertuko duen eta interpretatuko duen jendearen oldarra eta aldi berean, gure harzuloak denon onerako eta probetxurako antolatuko dituen jendea.

Honetan, anitz lan egin da gure Herriran. Baina denon artea, askoz gehiago egi genezake. Gure artearen erroak sakonak eta sendoak dira; aztertu egin behar ditugu, ikusi eta ikertu. Ekain edo Santimamiña behin ikusteak, museo nahiz liburu bat askotan ikusteak baino gehiago du; gaztetu egiten du.

EDORTA KORTADI

Altxerrin agertu ziren arrain bi